

va a la muntanya. D'aquesta història, me'n va donar testimoni Maria Teresa Blasi, del mateix poble.

Engràcia Vilarodà, nascuda el 1918 al poble de Rocabruna, al Ripollès, també va ser passadora. La seva neboda, la Maria Teresa, que viu al poble de Molló, em va explicar que amb vint-i-un anys l'Engràcia passava gent per la muntanya a finals de la Guerra Civil. Quan sortia del seu mas (Can Solé) per anar a donar menjar a qui li cuidava les vaques, sovint es trobava presos que s'havien escapat del camp d'Argelers i que provaven de tornar a casa. L'Engràcia els duia fins a Sant Joan de les Abadesses, on agafaven el tren fins a Barcelona i, segons la neboda, no els cobrava, tot i que una vegada un home li va insistir a donar-li deu pessetes, que no va acceptar. Abans de començar la travessa els deia: «Si veieu un guàrdia civil, jo soc una pastora i no us conec». Anys més tard, seguint el mateix ritual descrit en el cas de Jeanne Rogalle o Dolors Vergés, uns nois li van portar flors en agraïment per haver ajudat a passar els seus avis.

Teresa Coll em va explicar una experiència única que va viure la seva àvia, la Maria Morera. Aquesta dona residia a Ogassa, al Ripollès, i els últims dies de la Guerra Civil es va presentar a casa seva tota una corrua de soldats republicans, uns dels últims destacaments que quedaven de l'exèrcit derrotat i en retirada cap a França. El capità li va exigir que els conduís fins a la frontera i ella es va veure obligada a obeir-lo, amb el ferm convenciment que no tornaria viva d'aquella aventura. Havent-se acomiadat per sempre de la seva família i morta de por, amb centenars de soldats a l'esquena, va començar el seu periple per la muntanya. En arribar a la frontera, la Maria els va indicar el camí de baixada i l'exèrcit va passar pel seu davant en silenci. Va tornar a casa sana i estalvia.

No sabem si Roser Fàbregas (Fluvià de casada), nascuda a Prats de Lluçanès el 1900, va fer pròpiament de passadora, però sí que podem afirmar que quan es va exiliar al final de la Guerra Civil a Sant Llorenç de Cerdans, al Vallespir, va ajudar i acollir refugiats catalans durant la retirada. Després, durant la Segona Guerra Mundial casa seva es va convertir en un refugi de persones provinents de molts països europeus que havien d'arribar de forma clandestina a

>> Monument a l'exili a la Vajol. (Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. JOSEP MARIA OLIVERAS.)

l'Estat espanyol, així com de membres de la resistència francesa.

Neus Català, filla de camperols

Un dels noms més coneguts d'aquesta petita llista és Neus Català. Era filla de camperols, i ella mateixa va treballar de pagesa i de dependenta al sindicat o cooperativa agrícola de Guimets fins que la Guerra Civil va esclatar. Aleshores, juntament amb altres joves de la comarca, va organitzar les Jovenuts Socialistes Unificades de Catalunya per defensar la República. Va traslladar-se a Premià de Dalt per treballar com a cap sanitària d'una de les colònies de Negrín, una colònia infantil de cent vuitanta nens refugiats amb els quals va acabar travessant la frontera cap a l'exili. A França, es va implicar en la resistència fins que va ser detinguda pels nazis el 1943 i deportada al camp d'extermini per a dones i infants de Ravensbrück, i més tard a un taller de producció de material bèl·lic fins que la van alliberar, el 1945, les tropes aliades.

El darrer nom d'aquesta llista que hauria volgut que fos més llarga és el de Cristina Zalba. Una investigadora de la Garrotxa, Cristina Capó, va ser qui me'n va parlar per primer cop abans que no es fes coneguda pel documental emès per 3Cat titulat *508 dies*, escrit i dirigit per Marc Planagumà. Cristina Zalba era una dona pagesa que va ajudar el guerriller maqui ferit Antonio Figueres Cortacans, que va tenir amagat durant tot aquest

temps al mas La Sala, a Oix, en contra de l'opinió del seu marit. Encara que els fets no se circumscriuen exactament als anys de la Guerra Civil, en són una conseqüència directa, per això he considerat adient incloure-la en aquest article. Les fortes conviccions de la Cristina van fer que es mantingués ferma en la seva decisió d'ajudar l'Antonio fins que es va recuperar del tot i, finalment, el va acompanyar a peu, de nit, fins a la frontera amb França. Després d'allò ja no es van tornar a veure mai més, però van mantenir correspondència per carta.

D'aquesta limitada recerca podem extreure que, efectivament, les dones també van tenir un paper actiu en la tasca de passar gent a través de les muntanyes durant la Guerra Civil, tant en les prime-

res etapes per salvar religiosos i gent contrària a la República, com al final del contenciós per ajudar en l'èxode de polítics, intel·lectuals, soldats i presos d'Argelers que havien aconseguit fugir i volien tornar a casa. Les seves històries no han transcendit i han estat ignorades i oblidades perquè, per desgràcia, així és com han estat tractades les dones al llarg de la història. Com s'ha dit més d'una vegada, les dones són les grans oblidades dels oblidats. Només puc animar els historiadors i les historiadores a continuar la recerca, perquè estic convençuda que aquests noms només són alguns exemples de les moltíssimes passadores que hi va haver.

Les dones també van tenir un paper actiu en la tasca de passar gent a través de les muntanyes durant la Guerra Civil

Les companyes del front

Milicianes del fusell i la bata blanca

Text > GEMMA BUSQUETS Ros, periodista

Surten al final d'una llarga llista d'una setantena d'homes, dels companys, veïns de Ripoll i la comarca, que lluiten en els fronts de combat. Són afiliats a la UGT, al PSUC, a les JSUC, que són la immensa majoria; la CNT, JLC i la FAI. Les companyes milicianes són cinc: Carme Palet (UGT), Caterina Fossas (JSUC), Àngela Bufosas (JSUC), Josefa Grau (JSUC) i Marina Planagumà, de les JLC, les Joventuts Llibertàries de Catalunya. Tots els noms estan emmarcats en el que s'ha titulat «Quadre d'honor», i ho publica el butlletí del Partit Comunista —no hi ha dubte perquè al costat de la capçalera, *Triomf*, hi ha estampada una estrella amb la falç i el martell— el 19 de setembre del 1936. «Preguem als familiars i companys dels milicians que lluiten als fronts de combat que ens ho comuniquin per incloure'n el nom a la llista. No hi fa res que pertanyin o no a altres organitzacions obreres. Tots hi tenen lloc». És el text, breu però molt aclaridor, de quina és la intenció d'aquest quadre d'honor en un moment, els primers mesos de la guerra, d'eufòria revolucionària, d'unitat antifeixista i d'incorporació de les dones a la lluita gairebé de forma espontània. L'historiador Gonzalo Berger, autor de *Les milícies antifeixistes a Catalunya*, afirma que les dones van participar en els tres fronts de guerra, «però van tenir un protagonisme especial, igual que els homes, al front d'Aragó, on van ser presents du-

>> Caterina Fossas Noguera, miliciana de Ripoll destinada als serveis sanitaris a Bujaraloz. (Foto: FAMÍLIA ANFRUNS FOSSAS)

>> Grup amb milicianes de Ripoll.
(Foto: FAMÍLIA ANFRUNS FOSSAS)

rant tot el període previ a la militarització de les milícies».

«A l'hospital de Bujaraloz, s'hi guarda una joia: una relíquia d'un valor considerable. És tan preuada i tan envejada, que tothom la vol, que tothom l'estima. Aquesta joia, companys, és la infermera Carme Palet, la qual amb la seva irrefutable intel·ligència i prodigant el bé per tot arreu, infiltra als companys ferits un estat d'optimisme, i amb aquella fe i constància que la caracteritzen, fa que tothom l'admiri.» Aquesta informació es destaca a la publicació *Humanismo*, el 14 de novembre del 1936, en un article titulat «Noble ideal», en el qual es glossa la tasca de les «cinc xicotes ripolleses que presen el servei d'infermeres en els hospitals de sang del front aragonès», d'«aquelles xicotes, aquelles valentes milicianes que, amb tota despreocupació i valentia, abandonant les llars pròpies i disposades a ajudar i alleujar les penes dels nostres companys lluitadors, s'han desplaçat als camps de batalla amb la finalitat de guarir-los les malures i les ferides». L'historiador Gonzalo Berger xifra en un 16 % del total les dones adscrites a serveis sanitaris al front; la resta hi van participar com a combatents fins que les milicianes van desaparèixer del front «el gener del 1937, quan les milícies es van transformar en un exèrcit a l'estil clàssic, en el qual les dones no van trobar un encaix fora dels serveis sanitaris o auxiliars». Tot i els aires alliberadors que la República havia insuflat, la societat era masclista i els companys milicians al front tenien un tracte discriminatori amb relació a les dones combatents, en molts casos acusades de prostitutes.

«També les milicianes Magdalena Soler i Dolors Bruns, que hagueren de deixar el fusell per convertir-se en infermeres de la centúria i malgrat els seus pocs coneixements en la qüestió sanitària, contribuïren granment i amb eficàcia a la cura i evacuació de ferits». A *Combat*, el diari antifeixista publicat a Girona durant la Guerra Civil espanyola, amb data del 7 de setembre del 1936, s'explica així «l'heroic comportament de la 18a centúria Txapaiev, de Girona, al comandament del camarada Lluís Otero». Lola Bruns Rabionet, nascuda a Amer, i Magdalena Soler Pla, nascuda a Girona, són dues milicianes d'una de les quatre centúries incloses en la columna Carles Marx que va sortir de Barcelona el 3 d'agost cap al front de les Illes Balears. Vistes com una excepció en les notes amb clara vocació propagandística que va fer arribar el capità Luis Otero, responsable de la centúria gironina, a la premsa, destacava el comportament «admirable» que tenien les «infermeres» gironines Magdalena Soler i Dolors Bruns. Segons els subsidis del Comitè Central de les Milícies Antifeixistes, tant Soler com Bruns estaven assignades a infanteria, i van estar al front fins al 14 de setembre del 1936. En el desembarcament a Mallorca sota les ordres del capità Bayo, també consta la milicià ripollesa Aurora Montmajor Tubau, que està inclosa en el quadre d'honor dels companys combatents al front del butlletí *Triomf*. «Estem ací tots els de les JSU de Ripoll. També hi ha l'Aurora. Estem més que bé i molt contents del feliç resultat de les operacions. Avui la nostra aviació roja ha abatut tots els aparells enemics —eren

tres— i l'entusiasme en saber-se la notícia entre nosaltres era desbordant. L'aviació nostra volava baix i els pilots aixecaren el puny enlaire. Hem avançat molt, el capità Bayo és molt estimat per tots i és el veritable heroi. Visca la Revolució Social!» Signen la carta, publicada a *Triomf* el 28 d'agost del 1936, els veïns de Ripoll Magí Soler, Manuel Fajardo, Ramon Crosas i Joan Soler i Serra Illa. Aurora Montmajor Tubau, segons el padró del 1930, va néixer a les Lloses el 16 d'octubre del 1915 i treballava a la fàbrica de filats de la colònia del Roig, com els seus dos germans, Joan i Josep. El petit Lluís encara anava a escola. El rastre d'Aurora Montmajor al padró ressegueix una vida d'obra tèxtil, un cop tornada del front i perduda la guerra. Consta que va tenir una filla, Sònia Gómez Montmajor, nascuda el 18 d'abril del 1935.

A la primera bateria d'obusos

El 7 de novembre del 1936, Carme Fachini Arqué era al front d'Aragó, segons consta en la informació de les Milícies Antifeixistes de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Formava part del regiment d'artilleria pesant número 2, batalló 1. El 24 d'abril del 1937 formava part de la divisió Ascaso, al front d'Osca, com a membre de la primera bateria d'obusos. El seu nom apareix a la llista de donatius en solidaritat amb Madrid que es van entregar al Socors Roig Internacional i que va publicar *L'Autonomista*. Nascuda a Girona el 22 de setembre del 1906, la seva família venia de Sant Feliu de Guíxols. Era una dona de caràcter i xerraire, que «caminava molt malament perquè tenia els talons gastats» d'un passat de camins polsosos, i que guardava clos en una maleta de cartró que guardava sota el llit i que havia vingut amb ella i amb el seu segon marit, Joan Anglada Bargas, d'un exili llarg a l'Argentina i Veneçuela. Així ho recorda la seva família política, que no té constància d'una joventut seva al front d'Aragó com a artillera. El de Carme Fachini Arqué és un de la quinzena de noms registrats com a milicianes vinculades a les comarques de Girona per residència o naixement, en els subsidis del Comitè Central de les Milícies Antifeixistes. Noms i cognoms que són una pedra en el camí de la memòria. Maria Cots Sala, de la CNT, surt al front d'Aragó el 3 d'agost del 1936. Resident a Campdorà, segons

el seu sumaríssim, el 1941, és indultada de vint anys de reclusió. Adoración Sola Martos, de Palafrugell i afiliada a la CNT, surt al front d'Aragó el 22 d'agost del 1936 inclosa en la columna Ortiz. La Carme Vicente Martínez, veïna de Girona, surt al front d'Aragó el 25 de setembre del 1936 en la columna Durruti. La Maria Masó Soler és al front d'Aragó el 7 de novembre del 1936, com la miliciana Carme Fachini. Totes dues són del regiment d'artilleria pesant i del mateix batalló... Les llistes demostren la seva existència, més enllà del mite, i de les fotografies de les desfilades triomfalistes: elles somrient amb el mono blau, a les rambles de Barcelona, dirigint-se cap als diferents fronts, fetes pel reporter gràfic Lluís Torrents, i que es guarden a la Biblioteca Nacional.

Una assistència emocional

El 30 de setembre del 1936, Joan Vaqué escriu en el seu diari personal: «Hem marxat cap a Bujaraloz, hem anat a l'hospital de sang i hem vist dues companyes d'aquí del Roig que presten servei en aquest hospital i n'hem deixat dues més que venien amb nosaltres». Es tracta de Pepita Grau Pla i Caterina

Fossas Noguera, les dues obreres de la colònia fabril del Roig. Pilar Anfruns, filla de la Caterina Fossas, nascuda el 18 d'octubre del 1909 a Ribes de Freser, recorda que li deien «la enfermerita». El seu pare, Jaume Fossas, era un carboner de Toses, i la mare, Dolors Nogueras, de Prats de Lluçanès, s'encarregava de la casa, dels horts i dels conills. La Caterina, menuda i morena, era la petita de vuit germans «tots molt d'esquerres», en un ambient, el de la colònia del Roig, molt polititzat. A Bujaraloz, a la Caterina, que no era infermera, li van posar la bata blanca i es va encarregar de les cures dels soldats ferits, a alimentar-los, i a donar-los una assistència sovint molt emocional. Va fer amistat amb un doctor de Sabadell anomenat Molins mentre retrunyien les canonades d'artilleria. Després de la guerra i la derrota, va tornar a fer d'obrero al Roig. Per recordar els treballadors qui havia guanyat la guerra se celebrava missa al pati. La Caterina, fidel a les seves idees, no hi assistia. No anava a missa ni combregava. Acabat l'ofici, l'encarregat li ordenava que fos ella la que ho fregués tot. Molts anys després, ja àvia, va voler tornar a Bujaraloz. Diuen que no s'ha de tornar als

llocs on un ha estat feliç, i l'experiència de la guerra, per a la Caterina Fossas, ho degué ser. La decepció va ser immensa. Es va morir amb noranta-quatre anys, l'any 2000.

Pepita Grau Pla, natural de Vilanova i la Geltrú i nascuda el 1917, tenia uns ulls fondos i grisos. Amb el seu marit, Emili Farrés, apareixen en el quadre d'honor dels veïns ripollesos al front. El 23 de gener del 1937, Emili Farrés, fill d'Ogassa, és al front de Madrid amb tres companys més. És la fotografia que publica *Triomfi* que la seva neta, Susanna Mora Farrés, té pendent d'emmarcar. En el Registre Civil consta que es van casar el 13 de febrer de 1937, i s'hi especifica que el matrimoni canònic va ser el 17 de juliol del 1940. Pepita Grau era obrera tèxtil del Roig, i va sortir al front d'Aragó el 23 de setembre del 1936 com a adjunta als serveis sanitaris, segons consta a la fitxa de les Milícies Antifeixistes. Els seus nets no guarden record de l'experiència de l'àvia com a infermera, només dels bombardejos a Figueres, i de l'avi, que el van ferir al front. Les milicianes van perdre, però la vida va continuar. Pepita Grau Pla es va morir amb vuitanta-nou anys.

>> Grup de milicianes de Ripoll. (Foto: FAMÍLIA ANFRUNS FOSSAS)